

УДК 347.78

*О. І. Харитонова, Г. О. Ульянова***ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ**

Відповідно до Етичного кодексу вченого України вчений зобов'язаний протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь у процесах атестації наукових кадрів, протидіяти присудженню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають сучасним досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права. Учений визнає міжнародні й національні правові норми щодо авторських прав. Він може використовувати інформацію з будь-яких публікацій за умови, що вказує джерело та проводить чітку межу між власними даними та здобутками інших. Запозичення для власних публікацій будь-яких фотографій, рисунків, таблиць, схем тощо потребує, згідно з видавничими правилами, дозволу автора або видавництва.

Учений не повинен повторювати свої наукові публікації з метою збільшення їх кількості. Якщо для пропаганди наукових досягнень доцільна публікація однієї й тієї ж роботи в різних журналах, редактори останніх повинні бути поінформовані про факт публікації в інших виданнях [1].

На превеликий жаль, вимоги Етичного кодексу вченого України дотримуються не завжди, свідченням чого є численна практика виявлення плагіату в наукових роботах. Варто відзначити, що плагіат та самоплагіат характерний не лише для вітчизняної науки. Досвід зарубіжних країн у виявленні наукового плагіату також свідчить про актуальність боротьби із цим негативним явищем.

Однак науковий плагіат є не лише етичною проблемою. Унаслідок неправомірного використання чужих результатів інтелектуальної, творчої діяльності порушуються майнові й немайнові права добросовісних авторів.

У зв'язку із цим важливе значення має визначення правових засад захисту авторських прав від плагіату в науковій сфері.

Проблемні питання захисту авторських прав від плагіату, у тому числі й у науковій сфері, досліджувались у працях С.У. Гончаренко, І.Д. Котлярова, В.С. Петренко, І.І. Петренко, О.П. Орлюк, О.І. Харитоновой, Є.О. Харитонова, О.О. Штефан.

Метою статті є розкриття сутності академічного плагіату та самоплагіату в науковій сфері як порушень прав інтелектуальної власності й етики наукових публікацій.

Плагіат як порушення авторських прав передбачений ч. 2 ст. 20 Модельного кодексу інтелектуальної власності для держав-учасниць СНД [2].

Загальні засади захисту авторських прав від плагіату визначено в Законі України «Про авторське право і суміжні права». У цьому законі закріплено визначення плагіату, передбачено способи захисту порушених майнових і немайнових прав, однак не виділено окремі види плагіату.

У наукових дослідженнях, присвячених проблемам захисту прав інтелектуальної власності від плагіату, розроблено різні класифікації форм і способів привласнення авторства, серед яких виділяється також плагіат у науковій, професійній сфері.

Так, І.В. Порало залежно від виду діяльності та сфери застосування поділяє плагіат на чотири види, де кожен має своє цільове призначення:

- професійний – передбачає присвоєння інтелектуальних, творчих, професійних та інших здобутків у професійних цілях (мета – авторитет, заробіток, нагороди, визнання тощо);

- освітньо-науковий плагіат – полягає в присвоєнні чужого інтелектуального майна виключно в процесі здобуття наукового ступеня, освітньої кваліфікації або визнання в цих напрямках;

- соціальний плагіат – виникає в побутових відносинах, є тим самим, що й професійний, проте не стосується фахової діяльності;

- нормативний плагіат – привласнення законодавчих, юридичних, методичних, наукових, практичних напрацювань. Він є загальним – без приналежності до чогось або когось (наприклад, привласнення програми розвитку пенсійної системи або оприлюднення за своїм авторством розробленої методики вирішення спорів у сімейному законодавстві) [3].

О.В. Піхурець виділяє такий вид плагіату, як службовий плагіат (*institutionalized plagiarism*) – привласнення творчих праць підлеглих вищим керівництвом. Розрахунок тут надзвичайно простий. Майже ніхто з підлеглих не буде оскаржувати спірність авторства керівництва, побоюючись звільнення чи інших негативних наслідків [4].

У Положенні про академічний плагіат ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» сформульовано визначення академічного плагіату, під яким розуміється навмисне відтворення викладачем, докторантом, аспірантом або студентом у письмовій або електронній формі чужого твору, опублікованого на паперовому носії або офіційно оприлюдненого на електронному, повністю або частково під своїм іменем без посилання на автора [5].

У західному світі склалася своєрідна класифікація академічного плагіату. У найбільш концентрованому вигляді її суть представлена в документі під назвою «Перелік 10 головних видів» («A Top 10 List»). Перелік інтелектуальних крадіжок відкриває CLON – дослівне копіювання чужої роботи. Наступним типом плагіату є CTRL-C, де в письмовому фрагменті

міститься значна частка тексту з одного джерела без жодних змін. За ним йде FIND-REPLACE, що передбачає заміну ключових слів і фраз, проте основний зміст джерела залишається незмінним. Порушення, що має назву REMIX, являє собою перефразування інших джерел, упорядкованих таким чином, щоб їх зміст виглядав цільним, «безшовним». Плагіат під назвою RECYCLE передбачає значні запозичення з попередніх робіт самого автора без цитування, тобто «самоплагіат». Для варіанту HYBRID характерне досконале комбінування в одній роботі цитованих праць і скопійованих уривків без посилань. Плагіат під назвою MASHUP являє собою мікс запозичених матеріалів із декількох джерел без відповідного цитування. Останнє з перелічених порушень – 40 ERROR – це письмові фрагменти з посиланнями на неіснуючу або неточну інформацію [6, с. 64; 7].

З прийняттям Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. на законодавчому рівні закріплено визначення академічного плагіату [8].

Відповідно до ч. 6 ст. 69 Закону України «Про вищу освіту» академічний плагіат – це оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання.

Виходячи з наведеного визначення, академічний плагіат може бути вчинено двома способами: по-перше, оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження; по-друге, відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання.

У частині визначення академічного плагіату як оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження, визначення, наведене в Законі України «Про вищу освіту», за суттю співпадає з визначенням плагіату, закріпленим у Законі України «Про авторське право і суміжні права». В обох випадках під плагіатом розуміються дії, які полягають у привласненні авторства на чужі результати інтелектуальної, творчої діяльності.

На особливу увагу заслуговує законодавчий підхід до визнання академічним плагіатом дій, які передбачають відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» відтворення – це виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер [9].

Право на відтворення є одним із майнових прав. Відповідно до ст. 9 Бернської конвенції автори літературних і художніх творів охороняються цією конвенцією, користуються виключним правом дозволяти відтворення цих творів будь-яким чином і в будь-якій формі. Згідно із законодавством країн Європейського Союзу зберігається право дозволяти відтворення таких творів в особливих випадках за умови, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному використанню твору й не зачіпає будь-яким необґрунтованим

способом законні інтереси автора. Будь-який звуковий або візуальний запис визнається відтворенням для цілей цієї Бернської конвенції [10].

Одним із можливих способів відтворення твору є його розміщення в мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання [11].

Щоб відтворення тексту без відповідного посилання було кваліфіковано як плагіат, важливе значення має те, щоб автором відтвореного тексту була зазначена особа, яка його не створювала. Якщо ж особа відтворить чужий текст, наприклад, розмістивши його в мережі Інтернет, при цьому не зробить посилання на автора та джерело, у якому стаття надрукована, та при цьому не вкаже себе як автора статті, таке відтворення не може бути визнано плагіатом. Такі дії мають кваліфікуватися як порушення майнових і немайнових прав, однак за відсутності привласнення авторства вони не можуть бути визнані плагіатом. У зв'язку із цим, на нашу думку, визначення академічного плагіату потребує уточнення. Плагіатом може бути визнано відтворення тексту без відповідного посилання на автора та джерело походження під іменем особи, яка не є його автором.

Отже, незалежно від того, яким чином буде здійснено академічний плагіат (шляхом обнародування чи відтворення) ключовою ознакою має виступати привласнення авторства на чужий результат інтелектуальної, творчої діяльності.

Дослідження академічного плагіату дозволяє визначити його відмінні риси.

По-перше, це сфера інтелектуальної, творчої діяльності, у якій він допускається, – наукова сфера.

По-друге, категорія об'єктів, права на які порушуються. Варто звернути увагу на те, що у визначенні академічного плагіату передбачено не лише два способи вчинення плагіату, а й дві категорії об'єктів, які неправомірно використовуються, – наукові результати й опублікований текст.

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» науковий результат – це нове знання, отримане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо [12]. Отже, науковий результат – це результат інтелектуальної, творчої діяльності, який вирізняється з-поміж інших об'єктів права інтелектуальної власності своїм науковим змістом.

Щодо опублікованого тексту спеціальних критеріїв у Законі України «Про вищу освіту» не виділено. Відповідно, допускається, що внаслідок наукового плагіату можуть бути порушені права не лише на наукові результати, а й інші об'єкти інтелектуальної власності.

Текст – це єдність речень, розташованих у певній послідовності й пов'язаних між собою за змістом, інтонацією, стилем, спрямованістю за допомогою різних мовних можливостей. У мовленні текст – це висловлювання, що складається із сукупності речень, тим самим утворюючи змістову та структурну цілісність [13].

Тексти, з якими доводиться мати справу вченому, умовно можна розділити на дві групи: тексти, що він створює, і тексти, які йому доводиться використовувати у своїй діяльності або піддавати експертизі. Усі ці тексти створюють своєрідний текстовий простір, у якому перебуває вчений. При цьому ефективність науковця вимірюється здатністю створювати власні оригінальні тексти, поширювати їх та опановувати, застосовувати, переробляти й оцінювати інші тексти [14, с. 3].

Тексти, які використовуються під час наукової діяльності, можуть мати як науковий, так і ненауковий характер. Наприклад, у наукових працях може використовуватись інформація про певні події, наведена в засобах масової інформації.

Однак незалежно від характеристики тексту ключовою його ознакою є те, що текст виступає об'єктом права інтелектуальної власності. Такий акцент має важливе практичне значення, адже відтворення не кожного тексту може бути визнано академічним плагіатом. Визначити це можливо на прикладі використання юридичних текстів.

Юридичні тексти становлять клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, що використовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакоvu прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси.

Юридичні тексти залежно від сфери їх застосування поділяються на такі види: тексти законотворчої діяльності (текст нормативно-правового акта), тексти правозастосовальної діяльності, тексти юридичної науки, тексти правової публіцистики [15, с. 16].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» не є об'єктами авторського права видані органами державної влади в межах їх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади. Відповідно, використання тексту закону чи його частини шляхом відтворення не буде визнано академічним плагіатом. Інший випадок, якщо відтворюється текст юридичної науки. Такі тексти відповідають принципу фаховості, містять нові для користувачів знання, є інформаційно актуальними й достатніми, пізнавально цінними, доступними за змістом та обсягами інформації, обов'язково зразковими прикладами з точки зору норм сучасної української літературної мови. Об'єктивний, зрозумілий, доказовий, точний і неупереджений виклад правової інформації в цих текстах має впливати на розум і свідомість адресата [15, с. 17]. Прикладом тексту юридичної науки є наукові статті, монографії тощо. Такі тексти є результатами інтелектуальної, творчої діяльності, права на які належать їх авторам. У зв'язку із цим відтворення текстів юридичної науки без відповідного посилання на автора та джерело запозичення інформації з привласненням авторства на відтворений текст може бути визнано академічним плагіатом.

Таким чином, академічним плагіатом може бути визнано неправомірне відтворення тексту, який підлягає охороні як об'єкт права інтелектуальної власності.

По-третє, це особи, які допускають академічний плагіат. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» система забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) передбачає, зокрема, забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових працях працівників вищих навчальних закладів і здобувачів вищої освіти. У свою чергу вищі навчальні заклади зобов'язані вживати заходи, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання й виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

Виходячи з положень Закону України «Про вищу освіту», академічний плагіат може бути допущений:

- науково-педагогічними працівниками – особами, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність;

- педагогічними працівниками – особами, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну й організаційну діяльність.

- науковими працівниками – особами, які за основним місцем роботи й відповідно до трудового договору (контракту) професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність і мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання;

- здобувачами освіти – особами, які навчаються у вищому навчальному закладі на певному рівні вищої освіти з метою здобуття відповідного ступеня та кваліфікації.

По-четверте, це способи вчинення академічного плагіату: шляхом опублікування наукового результату під власним іменем особою, якій він не належить, і шляхом відтворення опублікованого тексту без посилання на автора. Обов'язковою умовою є привласнення авторства на відтворений текст.

По-п'яте, спеціальні наслідки, які настають у випадку виявлення академічного плагіату. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (ч. 6 ст. 6) виявлення в поданій на захист дисертації (науковій доповіді) академічного плагіату є підставою для відмови в присудженні відповідного наукового ступеня. Виявлення академічного плагіату в захищеній дисертації (науковій доповіді) є підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома. Якщо дисертація (наукова доповідь), у якій виявлено академічний плагіат, була захищена в постійно діючій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник (консультант), офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, та голова відповідної спеціалізованої вченої ради позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих учених рад строком на два роки, а вищий навчальний заклад (наукова установа)

позбавляється акредитації відповідної постійно діючої спеціалізованої вченої ради та права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік. Якщо дисертація (наукова доповідь), у якій виявлено академічний плагіат, була захищена в разовій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник, члени цієї ради й офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих учених рад строком на два роки, а вищий навчальний заклад (наукова установа) позбавляється права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік.

Крім того, вищезазначений закон передбачає можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності, однак це питання потребує подальшого доопрацювання з метою чіткого визначення, яка саме дисциплінарна відповідальність має застосовуватися залежно від суб'єкта-плагіатора й самого порушення (плагіат, допущений уперше, повторно, у науковій статті, монографії, навчальному посібнику тощо).

Особлива увага має бути приділена наслідкам виявлення плагіату в наукових роботах здобувачів освіти.

Підсумовуючи, варто відзначити, що академічний плагіат є суттєвою загрозою розвитку наукової діяльності, а тому його виявлення й попередження є одним з актуальних питань сьогодення.

Визначення на законодавчому рівні поняття й основних наслідків академічного плагіату є важливим кроком на шляху зменшення його практики. Разом із тим чимало питань потребують подальшого доопрацювання, починаючи від визначення академічного плагіату до наслідків його виявлення, що обумовлює важливість і практичну необхідність проведення подальших наукових досліджень у зазначеній сфері.

Література

1. Етичний кодекс ученого України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>.
2. Модельный кодекс интеллектуальной собственности для государств-участников СНГ // Официальный веб-портал Верховной Рады Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_m97/print1366311994900272.
3. Порало І.В. Інтелектуальний капітал України в полоні плагіату / І.В. Порало // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2009. – № 4. – С. 89–97.
4. Піхурець О.В. Плагіат: проблеми виявлення та засоби попередження / О.В. Піхурець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 166.
5. Положення про академічний плагіат ДВНЗ Українська академія банківської справи Національного банку України від 02.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uabs.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1709%3A2012-01-05-05-42-16&catid=144%3A2012-01-05-05-13-29&Itemid=614&lang=uk.
6. Ковальова А.А. Проблеми академічного плагіату та авторського права / А.А. Ковальова // Спеціальні історичні дисципліни : збірник наукових праць / відп. ред. Г.В. Борjak. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2013. – Ч. 21. – С. 61–71.
7. Turnitin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://turnitin.com>.
8. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1369221587356216>.

9. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
10. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_051.
11. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про інтелектуальну власність : Лист Вищого господарського суду від 14.01.2002 р. № 01-8/31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v8_31600-02.
12. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. № 1977-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
13. Шиліна А.Г. Українська мова 9 клас / А.Г. Шиліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zhu.edu.ua/mk_school/course/view.php?id=87.
14. Сурмін Ю.П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : [навч.-метод. посіб.] / Ю.П. Сурмін. – К. : НАДУ, 2008. – 184 с.
15. Мова права і мова закону. Юридичний текст : лекція з дисципліни «Правнича лінгвістика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jurfak.univer.kharkov.ua/studentu/st_teksty.php.

А н о т а ц і я

Харитонова О. І., Ульянова Г. О. Поняття й особливості академічного плагіату. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню ознак академічного плагіату. Розкрито поняття й особливості академічного плагіату, визначено суб'єктів, які його допускають, способи вчинення й наслідки виявлення в наукових роботах.

Ключові слова: плагіат, академічний плагіат, відтворення твору, опублікований текст.

А н н о т а ц и я

Харитонова Е. И., Ульянова Г. А. Понятие и особенности академического плагиата. – Статья.

Статья посвящена освещению признаков академического плагиата. Раскрыто понятие и особенности академического плагиата, определены субъекты, которые его допускают, способы совершения и последствия выявления в научных трудах.

Ключевые слова: плагиат, академический плагиат, воспроизведение произведения, опубликованный текст.

С у м м а р у

Khritonova E. I., Ulianova G. A. Concept and features of academic plagiarism. – Article.

This article highlights signs of academic plagiarism. The author reveals the concept and features of academic plagiarism, the subjects that allow it, ways of committing and the consequences of revealing in scientific papers.

Key words: plagiarism, academic plagiarism, reproduction of a work, published text.